

Jan Rajman

Niektóre aspekty urbanizacji obrzeży miast i ośrodków przemysłowych

Charakterystyczną cechą powojennego rozwoju Polski jest szybkie, nie spotykane dotąd tempo urbanizacji, związanej nierozzerwalnie z procesem socjalistycznego uprzemysłowienia kraju. W 1931 r. mieszkańcy miast stanowili jedynie 27,4% zaludnienia kraju, a odsetek ludności żyjącej z źródeł pozarolnych sięgał 40,0% ogólnej liczby. W 1960 r. udziały te wzrosły odpowiednio do 48,3% oraz 61,6%¹, przy czym w silnie uprzemysłowionych rejonach południowej Polski przyjęły one jeszcze wyższe wartości. Porównanie tych wielkości wskazuje na stale wyższy udział ludności pozarolniczej, wynikający z faktu wciągnięcia do zajęć nierolniczych poważnej części aktywnej ludności wiejskiej. Zjawisko to, znane w literaturze socjologicznej pod nazwą „urbanizacji ekonomicznej”², jest w zasadniczym stopniu związane z procesem powojennych przemian ekonomiczno-społecznych Polski.

Pierwsza faza socjalistycznej industrializacji kraju, trwająca do 1958 r.³, była okresem wzmożonego tempa wzrostu zatrudnienia przemysłowego i zaludnienia miast przy równocześnie postępującej aktywizacji ludności wiejskiej, która znajdowała stałe zajęcia pozarolne w rozbudowujących się ośrodkach miejsko-przemysłowych. W dobie powojennych przeobrażeń gospodarczo-społecznych obok szybkiego tempa urbanizacji tradycyjnej, połączonej z odpływem ludności wiejskiej do miast (w latach 1946—1960 netto około 2,5 mln. osób⁴), dokonywała się więc na znaczną skalę również urbanizacja inna, wiejska, nie pociągająca za sobą zmiany miejsca zamieszkania. Przejawia się ona w kilku faktach:

1. w zmianie struktury zatrudnienia ludności wiejskiej w kierunku większego udziału zatrudnienia pozarolnego,
2. w zmianie struktury zawodowej tej ludności w kierunku rozszerzenia wachlarza dotychczasowych zajęć,
3. w postępującej tendencji do rozdrabniania gospodarstw rolnych,

¹ „Rocznik Statystyczny” 1966, GUS, Warszawa 1966, s. 13, 35.

² J. Ziółkowski, Urbanizacja, miasto, osiedle. Studia socjologiczne. Warszawa 1965, s. 124—128.

³ A. Karpiński, Próba rozgraniczenia i charakterystyki faz rozwoju gospodarczego Polski Ludowej. „Gospodarka Planowa” 20: 1965, z. 3, s. 1.

⁴ M. Pohoski, Migracje ze wsi do miast. Warszawa 1963, s. 53.

4. w zmniejszającym się udziale męskiej siły roboczej w zatrudnieniu rolnym, aż do pojawienia się negatywnych skutków ekonomicznych,
5. w intensywnym budownictwie mieszkaniowym we wsiach podlegających urbanizacji,
6. w zmianie stylu życia mieszkańców wsi.

Czynnikiem wiodącym w procesie urbanizacji skupisk ludności nierolniczej jest krystalizowanie się nowego podziału pracy, związanego z nasileniem inwestycji przemysłowych i zwiększonym zapotrzebowaniem sił roboczych⁵. Rozszerzenie wachlarza zajęć pozarolniczych nie tylko wśród ludności bezrolnej na wsi, ale także wśród znacznej części małorolnych chłopów jest więc ważnym etapem przeobrażenia się wsi rolniczej w wieś o bardziej rozwiniętym podziale pracy. Obok ekonomicznej urbanizacji ludności wiejskiej, będącej rezultatem tego podziału pracy, kształtuje się również inna, specyficzna dla okresu uprzemysłowienia urbanizacja społeczna, która znajduje swoje odbicie w postawie duchowej i sposobie postępowania jednostki⁶. Z faktu tego wynika pośrednio istotna treść procesu socjalistycznej urbanizacji, która poprzez stworzenie sztucznego środowiska życia człowieka oddziałuje w określony sposób na kształtowanie jego postaw. Kierunek rozwoju procesów urbanizacyjnych, którym podlegają w coraz większym stopniu obrzeża miast i ośrodków przemysłowych, wyznaczać więc powinny podstawowe założenia humanizmu socjalistycznego.

Podjęta w niniejszym artykule problematyka urbanizacji ekonomicznej i społecznej obrzeża miast i ośrodków przemysłowych południowej Polski, głównie zaś jednego z jej aspektów — przemian struktury społeczno-zawodowej mieszkańców wsi podmiejskich, jest przedmiotem kilkuletnich już studiów, prowadzonych w Katedrze Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie pod kierunkiem prof. dr M. Dobrowolskiej. Wychodząc z założenia, że jednym z celów studiów geograficznych w Wyższej Szkole Pedagogicznej jest zapoznanie przyszłego nauczyciela geografii z konkretnymi przejawami społeczno-gospodarczego życia kraju i regionu, z jego przemianami w dobie socjalistycznej przebudowy gospodarki, podjęto szereg studiów nad procesami industrializacji i urbanizacji, ze szczególnym uwzględnieniem zapleczy ośrodków miejsko-przemysłowych i wybranych wsi. Syntetyczne wyniki tych badań zostały przedstawione w kilku publikacjach, były również przez prof. dr M. Dobrowolską prezentowane na Światowym Kongresie Geograficznym w Sztokholmie w 1960 r.⁷

---

⁵ M. Dobrowolska, Badania regionalne Katedry Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie [w:] Dziesięciolecie Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 1946—1956. Kraków 1957, s. 528—540; też, Badania nad geografiami osiedli południowej Małopolski. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” WSP w Krakowie, z. 8: Geografia. Kraków 1958, s. 93—124.

⁶ K. Przeclawski, Niektóre aspekty wychowawcze procesów urbanizacyjnych. „Studia Socjologiczne” 1965, nr 4, s. 39.

⁷ M. Dobrowolska, Przemiany struktury społeczno-gospodarczej wsi małopolskiej. „Przegląd Geograficzny” t. 31: 1959, z. 1, s. 3—32; też, Przemiany struktury społeczno-gospodarczej w rolniczym zapleczu miast i ośrodków przemysłowych Polski południowej po II wojnie. „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie”, Kraków, lipiec—grudzień 1960, s. 1—8; też, Functions of Industries in Shaping Socio-Economic Regional Structure. „Przegląd Geograficzny” t. 33: 1960, Supplement, s. 133—148; też, Strefa podmiejska. I. Procesy demograficzne i społeczno-osadnicze.

W zespole tych badań odrębną grupę stanowią studia nad kształtowaniem się nowego społecznego podziału pracy wsi krakowskiej, rzeszowskiej i śląskiej, obejmujące teren kilkudziesięciu miast i ich stref wpływu⁸. W niniejszym artykule omawiam przykładowo jedynie kilka prac magisterskich, których problematyka skupiała się wokół zagadnień struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej⁹. Prace te — obok wyraźnie nakreślonych celów dydaktycznych: opanowania podstawowych metod pracy geograficznej, gruntownej znajomości literatury w zakresie podjętego tematu, poprawnego wnioskowania i poznania chociażby w stopniu elementarnym zasad pisarstwa naukowego — miały również istotne cele, praktyczne. Starły się bowiem w szerokim zakresie uwzględnić te zagadnienia, których przebadanie było potrzebne dla władz planowania gospodarczego i regionalnego. Stąd też każdorazowa tematyka seminarium magisterskiego była konsultowana z kierownikami zainteresowanych placówek wojewódzkich (Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego, Pracownia Planów Regionalnych, Wojewódzki Urząd Statystyczny). Często również studenci korzystali w trakcie zbierania materiałów z źródeł zdeponowanych w wymienionych instytucjach.

Typowym dla obrzeży miast i ośrodków przemysłowych zjawiskiem jest narastanie ludności robotniczej i chłopsko-robotniczej oraz kształtowanie się charakterystycznych skupień pracowników wyspecjalizowanych w pewnej gałęzi produkcji. Siła oddziaływania poszczególnych ośrodków zatrudnienia jest przy tym różna w zależności od szeregu czynników ekonomiczno-społecznych: dostępności do miejsc pracy, tradycji zarobkowania pozarolnego i dojazdów do pracy, struktury agrarnej i in. Stopień oddziaływania, mierzony udziałem pracujących w konkretnym ośrodku w liczbie czynnych zawodowo mieszkańców wsi i gromady jest w związku z tym bardzo zróżnicowany. W przebadanych zaplecach, reprezentujących obszary o niejednakowej skali przekształceń, wartości maksymalne wynoszą odpowiednio: pod Łańcutem 17,8% (gromada Wola Dalsza), w obrzeżu Zawiercia i Żywca 28,5% (Kromołów i Świnna), w sąsiedztwie Krosna 31,4% (Turaszówka), w zapleczu Oświęcimia 40,0% (Włosienica), a w strefie podmiejskiej Bielska-Białej aż 86,2% (Straconka). Porównując te wielkości z odsetkami typowymi dla innych stref południowej Polski, uzyskamy olbrzymią skalę rozpiętości tego oddziaływania.

„Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” WSP w Krakowie, z. 22: Prace geograficzne, Kraków 1964, s. 119—163; M. Dobrowolska, J. Rajman, Socio-Economic Structure and Dynamics of the Suburban Zone. „Geographia Polonica” 1965, nr 7, s. 115—132.

⁸ Por. wyniki odnośnych badań prowadzonych przez T. Jarowiecką na terenach wiejskich województw krakowskiego i rzeszowskiego w pracy pt. Struktura zatrudnienia mieszkańców woj. krakowskiego. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” WSP w Krakowie, z. 10: Prace geograficzne. Kraków 1962, s. 143—157, oraz w artykule pt. Praca pozarolnicza ludności wiejskiej w zapleczu niektórych ośrodków przemysłowych Małopolski. „Problemy Ekonomiczne” 1965, s. 84—108. Wykaz prac magisterskich, omawiających problematykę społecznego podziału pracy zawiera publikacja: J. Herma, Dojazdy do pracy w Polsce południowej (województwo katowickie, kieleckie, krakowskie, opolskie, rzeszowskie 1958—1961). „Prace Monograficzne WSP”, t. V, Kraków 1966, s. 152—156.

⁹ T. Kwaśna, Struktura społeczno-zawodowa ludności wiejskiej powiatu bielskiego [Kraków 1966, rkps w Katedrze Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie], Z. Ma-

Równie istotne różnice zachodzą w stopniu powiązań ośrodków powiatowych z podległymi gromadami wiejskimi:

Stopień powiązania z ośrodkiem w % czynnych zaw.	Odsetek gromad w danej kategorii w powiatach				
	Bielsko	Krosno	Oświęcim	Zawiercie	Żywiec
poniżej 10,0	16,6	62,5	33,3	68,8	77,8
10,1—20,0	29,3	20,8	25,0	12,5	18,5
20,1—30,0	12,5	12,5	33,3	18,7	3,7
30,1—40,0	16,6	4,2	8,4	—	—
40,1—50,0	12,5	—	—	—	—
powyżej 50,1	12,5	—	—	—	—

Charakterystyczną cechą przedstawionych więzi zatrudnienia jest wysokie ich nasilenie w powiatach bielskim i oświęcimskim, a więc w obrzeżu najważniejszych ośrodków miejsko-przemysłowych analizowanego zbioru. Słabe stosunkowo oddziaływanie Krosna, Zawiercia i Żywca pozostaje natomiast w związku z istnieniem w niedalekiej od nich odległości konkurencyjnych ośrodków pracy: Jedlicza w stosunku do Krosna, ośrodków GOP-u w stosunku do Zawiercia oraz Bielska-Białej i Kęt w stosunku do Żywca. Ośrodki konkurencyjne wraz z macierzystymi kształtują strukturę zatrudnienia i społeczno-zawodową strukturę ludności omawianych wsi.

Przedstawiony powyżej stopień powiązań z ośrodkami pracy ilustruje problem ekonomicznej urbanizacji wsi jedynie od strony ilościowej. Specyficzną jednak cechą współczesnych przekształceń gospodarczo-społecznych jest gwałtowna zmiana struktury zatrudnienia i społeczno-zawodowej struktury ludności wiejskiej, a więc zmiana cech jakościowych. Pozostaje ona w ścisłym związku ze zróżnicowaniem oddziałujących na wieś miejsc pracy. Przeprowadzone w zapleczu szeregu miast i osiedli południowej Polski badania dowiodły, że głównymi działami przyciągającymi ludność ze wsi są: przemysł, budownictwo i transport, a więc działy produkcyjne¹⁰. W rozpatrywanych w niniejszym artykule rejonach odsetek mieszkańców wsi, zatrudnionych w zakładach przemysłowych waha się od zaledwie 6,8% czynnych zawodowo w powiecie łańcuckim do 51,6% w silnie uprzemysłowionym powiecie bielskim. Udziały zatrudnionych w budownictwie i transporcie są już zdecydowanie niższe i kształtują się odpowiednio w granicach 3,6—5,6% oraz 2,4—6,4% czynnych zawodowo mieszkańców

kiela, Wpływ Zawiercia na przemiany struktury społeczno-zawodowej rolniczego zaplecza [Kraków 1965, rkps, jw.]; M. Pszczółka, Przemiany struktur zawodowych ludności wiejskiej pow. żywieckiego pod wpływem industrializacji [Kraków 1966, jw.]; J. Szczerbowska, Struktura społeczno-zawodowa ludności wiejskiej powiatu oświęcimskiego [Kraków 1966, rkps, jw.]; S. Sznyd, Wpływ zakładów przemysłowych miasta Krosna na kształtowanie się struktury zawodowej ludności miasta i powiatu. [Kraków 1965 rkp. jw.]; T. Zdybek, Wpływ ośrodków przemysłowych pow. łańcuckiego na kształtowanie się struktury zawodowej ludności [Kraków 1965, rkps, jw.].

¹⁰ M. Dobrowolska, Przemiany struktury społeczno-gospodarczej wsi, jw., s. 12; J. Herma, Dojazdy..., jw., s. 88—89.

wsi. Charakterystycznie przedstawia się również układ wskaźników w poszczególnych strefach zatrudnienia:

Wsie powiatu	Strefy zatrudnienia 1960 roku			
	rolnictwo i leśnictwo	przemysł i budown.	usługi	
			materialne	niematerialne
Bielsko	28,6%	56,1%	8,2%	7,1%
Krosno	74,0%	15,7%	4,7%	5,6%
Łańcut	82,7%	8,7%	4,3%	4,3%
Oświęcim	52,9%	37,4%	6,5%	3,2%
Zawiercie	56,0%	31,5%	8,1%	4,4%
Żywiec	56,4%	30,9%	6,3%	6,4%

Dla wszystkich analizowanych zapleczy miast typowy jest wzrost wartości odsetka pozarolnego zatrudnienia w miarę zmniejszania się odległości czasowej od ośrodka miejskiego. Drugą prawidłowością jest wzrost liczby oddziałujących zakładów pracy we wsiach położonych bliżej ośrodka zatrudnienia oraz we wsiach dogodnie powiązanych pod względem transportowym z kilkoma ośrodkami miejskimi. Mieszkańcy wsi dalej położonych, nie mający zatem większego wyboru pozarolnych miejsc pracy, są zazwyczaj związani z niewielką liczbą zakładów, często dowożących ich własnymi samochodami (np. wsie górskie Beskidu Niskiego i Żywieckiego).

Zatrudnienie pozarolne ludności wiejskiej, jego wielkość i struktura, wynikające z całokształtu stosunków gospodarczych i społecznych regionu, stanowią ważny, chociaż jedynie ogólny wskaźnik ekonomicznej urbanizacji wsi. Struktura zatrudnienia według zawodów obiektywnych nie jest przy tym stabilna nawet w poszczególnych gałęziach gospodarki ¹¹. W związku z typową dla obecnego etapu gospodarczego rozwoju kraju, intensywną modernizacją procesów produkcyjnych, z wprowadzeniem nowych rozwiązań technicznych — wzrasta zapotrzebowanie na pracowników wysoko kwalifikowanych, reprezentujących z reguły wąskie specjalności zawodowe. Sytuacja ta rzutuje na tworzenie się również wśród ludności wiejskiej nowego podziału pracy, a w dalszej konsekwencji na zawodowe zurbanizowanie znacznej części mieszkańców wsi.

Problem kwalifikacji zawodowych pracowników wiąże się ściśle z systemem ich kształcenia w szkołach typu zawodowego lub bezpośrednio przy warsztacie pracy tzw. przyuczenie do zawodu). Z tego też względu celowe wydaje się rozpatrzenie struktury wykształcenia ludności wiejskiej analizowanych rejonów. Udział grupy pracowników z wyższym wykształceniem zawodowym jest bardzo niski i waha się od 0,4% czynnych zawodowo mieszkańców wsi w powiatach krośnieńskim i zawierciańskim do 1,3% w powiecie bielskim. O wiele wyższe są udziały pracowników ze średnim wykształceniem zawodowym (bez ogólnokształcącego): od 4,1% czynnych zawodowo mieszkańców wsi łańcuckiej i zawierciańskiej do 9,8% w powiecie bielskim. Nieco większą rozpiętość wykazuje udział kwalifikowanych robotników po zasadniczych szkołach zawodowych:

¹¹ M. Charkiewicz, Zapotrzebowanie gospodarki narodowej na kadry z wykształceniem wyższym i średnim zawodowym w latach 1960—1980 [w:] Socjologia zawodów, Warszawa 1965, s. 104.

od 2,1% w powiatach łańcuckim i zawierciańskim do 9,1% w powiecie bielskim. W sumie jednak odsetki te są bardzo niskie, ponieważ zdecydowana większość pracowników z wyższym i średnim wykształceniem zawodowym mieszka w miastach, oferujących odpowiednie miejsca pracy. Zamieszkała na wsi wykwalifikowana siła robocza, głównie w szerokim wachlarzu zawodów pozarolnych, stanowi jednak istotny element społecznej urbanizacji wsi, wnosi bowiem do niej nie tylko nowe umiejętności zawodowe, ale także nowe przyzwyczajenia, nabyte w czasie dłuższego przebywania w środowisku miejskim (głównie w okresie nauki zawodu).

Opublikowane przez GUS materiały źródłowe nie pozwalają na analizę przestrzennego rozmieszczenia kadr kwalifikowanych w mniejszych od powiatu jednostkach administracyjnych. Można jednak przypuszczać, że w najbliższym sąsiedztwie ośrodków miejskich oraz we wsiach dysponujących większą liczbą lokalnych miejsc pracy pozarolnej udziały kwalifikowanych pracowników są wyższe aniżeli we wsiach peryferyjnych. Hipotezę tę potwierdzają badania terenowe, przeprowadzone w ramach cytowanych prac magisterskich.

Specyficzną cechą struktury zatrudnienia mieszkańców wsi zurbanizowanych oraz podlegających urbanizacji jest szeroki wachlarz zawodów. Jego rozpiętość zależy od typu zakładów pracy, rodzaju prowadzonej produkcji, stopnia zmechanizowania procesu wytwórczego i szeregu innych okoliczności. W związku z tym w wiejskim zapleczu ośrodków miejsko-przemysłowych najczęściej spotykane są te specjalności, które są typowe dla grup zawodowych danego ośrodka. Oprócz nich reprezentowane są również inne grupy zawodowe, związane z zatrudnieniem mieszkańców wsi w innych, dalej położonych zakładach pracy i ośrodkach. Rozeznanie tej specyfiki zawodowej jest ważnym etapem prowadzącym do uchwycenia jakościowego wpływu konkretnych zakładów, a więc do uchwycenia zawodowego zurbanizowania ludności wiejskiej.

We wszystkich obrzeżach przebadanych ośrodków miejskich występuje wyraźny podział zatrudnionej ludności według grup zawodowych typowych dla specyfiki zakładów pracy zlokalizowanych w miastach. W najbardziej zurbanizowanej strefie Bielska-Białej najwyższe udziały mają grupy: włókienniczo-odzieżowa (26,7%) oraz mechaniczno-metalowa (24,5% przebadanej zbiorowości), a więc grupy związane z głównymi zakładami produkcyjnymi bielskiego ośrodka przemysłowego. Znacznie słabiej są reprezentowane kolejne grupy: budowlana (8,0%) i komunikacyjna (7,9%). Uderzający jest również stosunkowo niski udział pracowników grupy elektro-energetycznej (5,7% przebadanego zbioru), uzależnionej od zakładów pracy Bielska-Białej i Czechowic-Dziedzic. Tłumaczy go jednak znacznie krótsze, aniżeli w przemyśle włókienniczym i metalowym tradycje zatrudnienia ludności wiejskiej w zakładach przemysłu elektrotechnicznego, wymagającego ponadto wysoko kwalifikowanych pracowników.

W strefie Oświęcimia, kształtowanej przez zakłady miasta oraz kopalnię węgla w Brzeszczach, najwyższe udziały zatrudnienia zanotowano w grupach: mechaniczno-metalowej i górniczej (po 18,5% przebadanej zbiorowości). Również i w tej strefie liczebność grupy chemicznej (554 osób — 6,1% ogółu przebadanych pracowników wiejskich), związanej z nowoczesnym przemysłem Oświęcimia, który posiada wśród ludności wiejskiej krótsze tradycje oddziaływania, jest stosunkowo mała. Typowe niegdyś dla ludności wiejskiej powiatu oświęcimskiego zawody budowlane i kolejowe zostały w okresie powojennych przemian gospodarczo-społecznych wyparte przez inne grupy zawodowe; skupiają obecnie poniżej 5,0% zatrudnionych poza rolnictwem.

Charakterystycznie przedstawia się podział zawodowy ludności wiejskiej powiatu żywieckiego, pozostającego pod wpływem kilku konkurencyjnych ośrodków zatrudnienia. Spośród ogólnej liczby 12,9 tys. przeanalizowanych osób pracuje w grupach włókienniczo-odzieżowej i mechaniczno-metalowej po 18,2% zatrudnionych. W następnej z kolei grupie górniczej, związanej z kopalniami w Czechowicach-Dziedzicach, Brzeszczach i Zagłębiu Mikołowskim, pracuje aż 14,3% czynnych zawodowo mieszkańców przebadanych wsi. Zawód górnika jest więc w powiecie żywieckim, położonym zdala od zagłębi węglowych, bardziej popularny aniżeli w powiecie bielskim, w którym istnieje średniej wielkości kopalnia Silesia. Wiąże się to m. in. ze stosunkowo niską atrakcyjnością pracy w górnictwie węglowym wśród mieszkańców wsi bielskiej, mających do wyboru szeroki wachlarz innych pozarolnych zawodów. Z drugiej zaś strony czynnikiem urbanizującym wieś żywiecką są same kopalnie, które do trudniej dostępnych, położonych na uboczu głównych tras komunikacyjnych wsi górskich przysyłają regularnie własne autobusy pracownicze.

Również w stosunkowo najslabiej zurbanizowanych zawodowo obrzeżach Łańcuta i Zawiercia występują wyraźne dominanty pewnych grup zawodowych, związanych z ośrodkami miejskimi. We wsiach powiatu łańcuckiego aż 54,8% przebadanych mieszkańców (714 osób) pracuje w zawodach grupy mechaniczno-metalowej, ukształtowanej pod wpływem jednego zakładu — Łańcuckiej Fabryki Śrub. Następne z kolei grupy: spożywcze, ekonomiczno-usługowa i włókienniczo-odzieżowa, skupiają jedynie od 2,5 do 3,5% przebadanej zbiorowości.

W słabo przekształconym zapleczu Zawiercia najwyższe wskaźniki zatrudnienia zanotowano w zawodach grupy mechaniczno-metalowej (22,3%) hutniczej (17,3%) i włókienniczo-odzieżowej (16,2%), a więc również w grupach związanych z największymi zakładami produkcyjnymi macierzystego ośrodka miejskiego.

Przytoczone wskaźniki zawodowego podziału ludności wiejskiej pozwalają stwierdzić, że decydujący wpływ na ukształtowanie ich układu mają zakłady miejskie, zazwyczaj odznaczające się dłuższymi tradycjami oddziaływania. Nowsze zakłady, wyposażone w zmodernizowany, a często poważnie zmechanizowany i zautomatyzowany park urządzeń wytwórczych, bazujące w związku z tym z reguły na pracownikach o wyższych kwalifikacjach, charakteryzujące się również niższymi na ogół udziałami zamiejscowej siły roboczej, wpływają jeszcze stosunkowo słabo na przekształcanie struktur zawodowych ludności wiejskiej. Oddziaływanie to odbywa się przy tym w sposób pośredni, poprzez rozwinięty system kształcenia kadr kwalifikowanych. Proces ten, typowy dla obrzeży silnie rozbudowanych w okresie gospodarki socjalistycznej ośrodków przemysłowych, związany jest więc z drugim jak gdyby etapem zawodowej urbanizacji wsi, jaki nastąpił po fazie włączenia szerokich rzesz ludności wiejskiej do zajęć pozarolnych. Hipoteza ta znajduje potwierdzenie w marksistowskiej literaturze socjologicznej ostatnich lat¹².

Czynnikiem przekształcającym proces urbanizacji wsi jest obok stałego wzrostu pozarolnych źródeł utrzymania rozdrobniona struktura gospodarstw.

---

¹² Z. Bauman, Zarys socjologii. Warszawa 1962. „Podstawowy dla sposobu produkcji stosunek społeczny wyznacza klasy dla danej formacji podstawowe — ale poza tym podstawowym stosunkiem w procesie produkcji kształtuje się też wielopłaszczyznowe zróżnicowanie ról produkcyjnych, komplikujące „biegunowy” model podziału”, s. 151.

Jej analiza nie jest już przedmiotem niniejszego artykułu, niemniej należałoby jej poświęcić kilka uwag.

Rozdrobniona struktura gospodarstw rolnych wpływa z jednej strony na konieczność podejmowania pracy poza rolnictwem przez coraz większą liczbę ich właścicieli, przyczyniając się w ten sposób do wytworzenia w obrzeżu miast specyficznej grupy dwuzawodowej ludności chłopsko-robotniczej. Zjawisko to, nierozzerwalnie związane z procesem uprzemysłowienia i zwiększonym zapotrzebowaniem na pozarolne siły robocze, jest typowe nie tylko dla Polski, ale dla szeregu industrializujących i urbanizujących się państw świata¹³. W świetle przeprowadzonych badań w obrzeżu wspomnianych ośrodków miejsko-przemysłowych okazuje się, że w wyniku podejmowania zajęć pozarolnych przez mieszkańców wsi podmiejskich następuje dalsze rozdrobnienie gospodarstw, często na działki budowlane. To wtórne rozdrobnienie jest już skutkiem oddziaływania procesu socjalistycznej industrializacji, znajdującym odzwierciedlenie w postępującej urbanizacji wsi.

Reasumując niniejsze rozważania stwierdzić należy, że powojenna dynamika zawodowej aktywności ludności wiejskiej poza rolnictwem jest jednym z istotnych składników i wyznaczników procesów industrializacyjnych i urbanizacyjnych, zmieniających układ struktury przestrzennej obrzeży miast i ośrodków przemysłowych. Zróżnicowanie tych układów przestrzennych wyraża się m. in. w zagęszczeniu robotników i chłopów-robotników w stosunku do zawodowo czynnej ludności wsi oraz w skupieniu wokół miast wykwalifikowanej siły roboczej, związanej z określonymi zakładami produkcyjnymi i usługowymi. Typową cechą zurbanizowanego zawodowo obrzeża miast jest szeroki wachlarz zawodów pozarolnych i grup zawodowych specyficznych dla oddziałującego ośrodka (por. mapę). Nasilenie procesu przekształceń struktury zawodowej ludności wiejskiej, a tym samym zawodowego jej zurbanizowania, jest przy tym zależne od wielkości i jakości pozarolnych miejsc pracy oraz trwałości ich powiązań z zapleczem.

Jan Rajman

CERTAIN ASPECTS OF INDUSTRIAL TOWNS AND CENTERS PERIPHERY URBANIZATION

S u m m a r y

The article analyses the processes of change leading up to the urbanization of the rural environment of town and industrial centers. Upon examining the data relating to the employment structure and the social-professional structure of the inhabitants, their educational status and their professional qualifications as well as the extent of their association with the towns, different phases of non-uniform character within the processes of urbanization have been distinguished in the periphery of several towns of Southern Poland: Bielsko, Krosno, Łańcut, Oświęcim, Zawiercie and Żywiec. The author has been able to prove, moreover, that

---

¹³ M. Dziewicka, Chłopi-robotnicy. Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa. Warszawa 1963, s. 8—27.

the post-war dynamics of professional activity among the rural population outside agriculture is among the most vital component indices of the industrialization and urbanization processes. The intensification of the process of transformation of the professional structure of the rural population, i. e. of their professional urbanization, depends on the quantity and quality of non-agricultural working-places as well as on the stability of their connections with the rural environment.

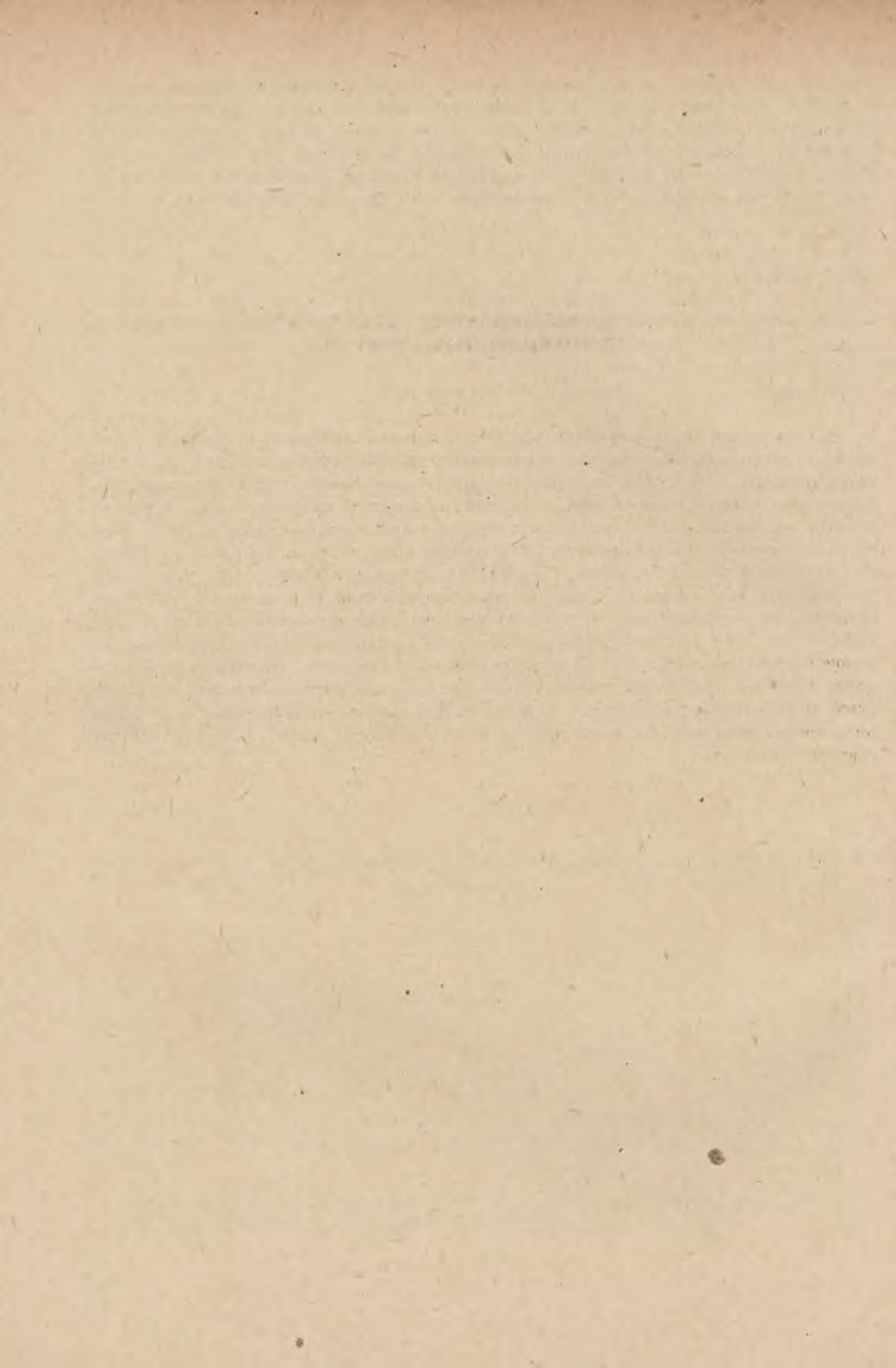
Я н Райман

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ УРБАНИЗАЦИИ ОКРЕСТНОСТЕЙ ГОРОДОВ И ПРОМЫШЛЕННЫХ ЦЕНТРОВ

Резюме

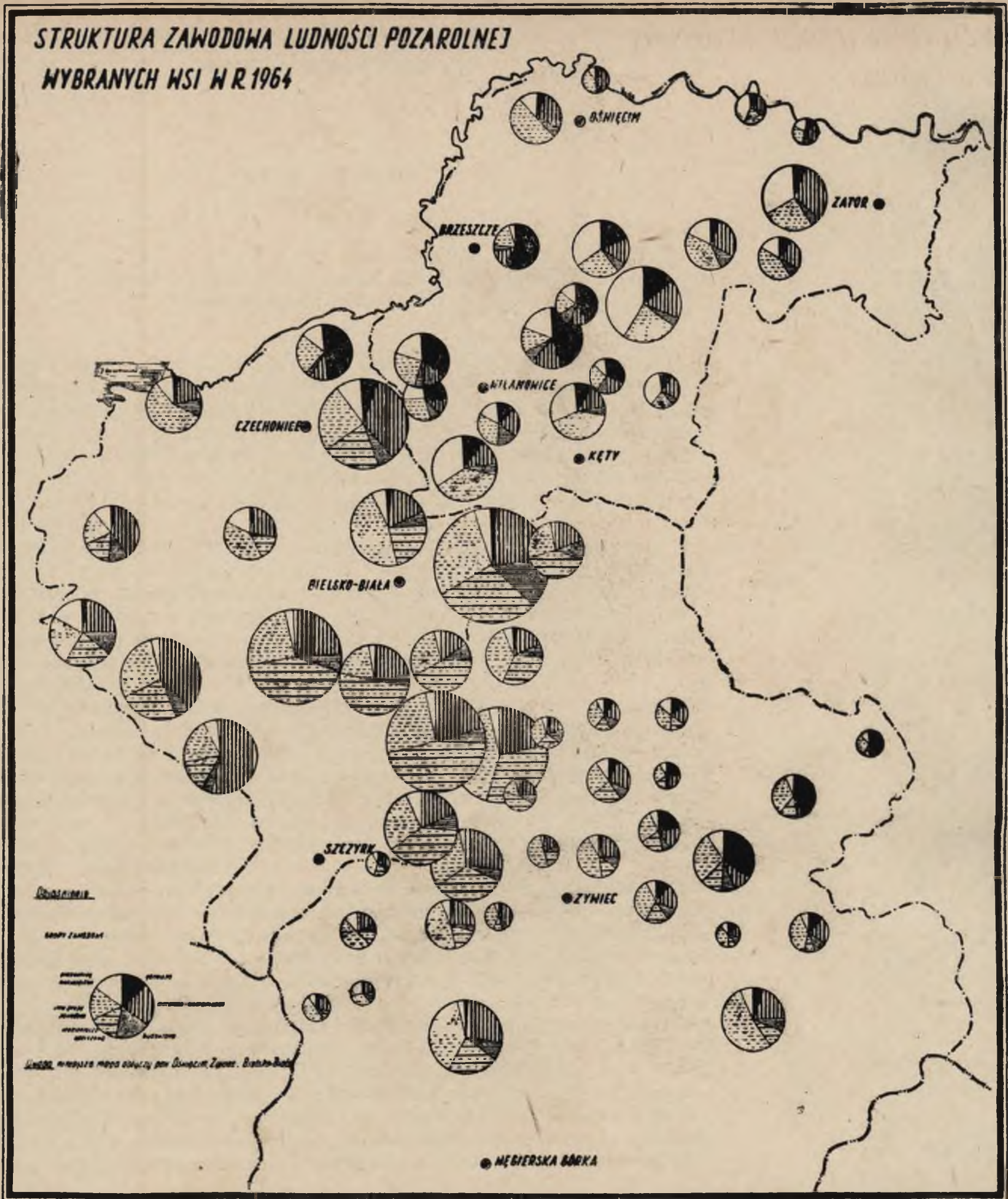
В статье дан опыт изучения процессов перемен, которые ведут к урбанизации деревенских окрестностей городских и промышленных центров. На основании данных о трудовой и социально-профессиональной структуре жителей, уровня их общего образования и профессиональных квалификаций, а также степени их связей с городом, были выделены неоднородные фазисы урбанизационных процессов в окрестностях нескольких городов на юге Польши, а именно: Бельска, Кросна, Ланьцута, Осьвенцима, Заверця и Живца. При этом было установлено, что одним из существенных компонентов и решающих факторов процесса индустриализации и урбанизации этих районов является так характерная для послевоенного периода динамика профессиональной деятельности деревенского населения вне области сельского хозяйства. Интенсивность процесса перемен профессиональной структуры деревенского населения, а вследствие этого его профессиональной урбанизации, зависит от величины и качества внесельскохозяйственных мест работы и от прочности связей этого населения с деревенской средой.

STRUKTURA ZAWODOWA LUDNOŚCI POZAROLNEJ WYBRANYCH WSI W R. 1964

STATE OF NEW YORK
DEPARTMENT OF THE INTERIOR

